

Нађаша Ристивојевић-Рајковић

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Група за скандинавистику

natasa.ristivojevic@fil.bg.ac.rs

UDC: 811.113'373.45(049.32)

811.113'373.43(049.32)

Приказ

ЛИНГВИСТИЧКИ И КУЛТУРНИ АСПЕКТИ ПОЗАЈМЉИВАЊА У СКАНДИНАВСКИМ ЈЕЗИЦИМА

Софија Биланџија. *Позајмљивање у скандинавским језицима*
– *шрафовима европској културној наслеђа*. Београд:
Филолошки факултет, 2024, 195 стр.

Као резултат дугогодишњег истраживачког рада на пољу скандинавистичке лексикологије, дериватологије и семантике, проф. др Софија Биланџија је 2024. године објавила монографију *Позајмљивање у скандинавским језицима – шрафовима европској културној наслеђа* у издању Филолошког факултета у Београду. Реч је о студији која се на критички и систематичан начин бави једним од кључних механизма језичког развоја – процесом лексичког позајмљивања – и то унутар три савремена скандинавска језика: данског, норвешког и шведског.

Монографија је структурисана у пет тематских целина, од којих се свака бави различитим аспектима проблематике позајмљивања: од теоријских основа и класификације позајмљеница до културноисторијског прегледа и питања језичке политике. Оваква структура омогућава читаоцу да постепено улази у тему, пратећи како лингвистичку аргументацију, тако и друштвено-културне последице позајмљивања. Већ у предговору ауторка истиче да се феномен позајмљивања може проучавати из више углова и у оквиру више лингвистичких дисциплина, а свој приступ одређује као примарно лексиколошки уз укључивање језичкоисторијске и културноисторијске перспективе.

Прво поглавље започиње разматрањима појма неологизам, који у ужем смислу представља плод језичке иновације и обухвата нове речи и изразе који раније нису постојали у језику, док се у ширем смислу користи за иновације у значењу или употреби већ постојећих лексичких јединица. Ауторка истиче да нове речи не улазе у језички вакуум, већ у

етаблирани систем, те у наставку поглавља поставља теоријски оквир и дефинише појмове који се тичу лексичког система: реч, лексема, лексикон, лексикологија. Већ се овде види да се Биланција не задржава на дескриптивном излагању, већ успоставља дијалог са различитим приступима, с посебним нагласком на савремена скандинавистичка истраживања. Систематично и детаљно представља актуелна схватања у оквиру скандинавистичке лексикологије трудећи се да српском читаоцу приближи терминологију која је у појединим случајевима неуобичајена у нашем језичком простору (нпр. да. *løst sammensatteverber*, но. *løst sammensatte verb*, шв. *löst sammansatta verb* 'лабаво сложени глаголи').

Друго поглавље се фокусира на механизме попуне лексикона и на узроке позајмљивања. Посебно је корисна разлика коју ауторка прави између богаћења лексикона „изнутра“ – путем деривације и семантичке модификације – и лексичких иновација „споља“, односно позајмљивања. Упозорава ипак да разграничење између наведених стратегија проширења лексичког инвентара није апсолутно и да између њих постоје и извесна преклапања – творбени процеси обухватају и елементе страног порекла, повремено долази до подражавања творбених образаца из страних језика, а промене у значењу лексема могу бити изазване и контактом са другим језичким заједницама и на тај начин везане за позајмљивање (нпр. до проширења значења норвешке лексеме *mus* 'миш (животиња)' > 'компјутерски миш' дошло је под утицајем модификације значења сродне речи *mouse* из енглеског језика). Биланција даље износи детаљан преглед узрока позајмљивања. Иако је позајмљивање најчешће повезано с потребом за именовањем нових појмова, ауторка показује да су чести и случајеви у којима је мотив позајмљивања естетске, друштвене или идеолошке природе. Приказивачу, и самом скандинависти, посебно је занимљив био осврт на семантичке узроке позајмљивања – позајмљенице некада не попуњавају лексичке лакуне у језику примаоцу, већ доприносе диференцијацији или специјализацији значења. У том контексту ауторка наводи пример лексеме *sprog/språk* 'језик (којим се говори)', која је позајмљена из средњенисконемачког (*sprake*) упркос томе што је у скандинавским језичким заједницама већ постојала реч *mål*. Ова реч је, међутим, имала веома развијену полисемантичку структуру (нека од значења су била везана за правни контекст, нпр. 'договор', 'жалба', 'случај'), док је позајмљеница била једнозначна и омогућила је неку врсту растерећења домаће речи.

Поглавље се наставља расправом о лексичкој интеграцији нових речи или фраза. Свака позајмљеница почиње као тзв. *citatord/sitatord*, слабије позната лексичка јединица стилски маркирана у писању и говору, затим долази до вишег степена уједначавања са остатком лексичког инвентара, да би у трећој фази нова реч постала део система и говорници престају да је доживљавају као страну. Важан аспект лексичке

интеграције позајмљенице представља семантичко преобликовање до ког долази у процесу инкорпорирања нове речи или израза у систем језика примаоца. Указавши да у досадашњим истраживањима недостаје свеобухватна и доследна систематизација значењских трансформација у овом процесу, ауторка уводи сопствену, иновативну класификацију засновану на два типа односа: однос значења позајмљенице у језику даваоцу и језику примаоцу (интерјезичко измештање) и однос значења позајмљенице према (евентуално) затеченим другим лексичким јединицама у систему језика примаоца (интрајезичко измештање). У оквиру интерјезичких измештања може доћи до сужавања, проширивања или измене оригиналног значења – на пример, код норвешког *deale*, од енглеског *to deal*, дошло је и до сужавања и до проширивања значења: нека од значења енглеске лексеме нису пренета у норвешки, као 'делити карте' или 'расподелити', а значење 'бити у пролазној вези с неким' не постоји у језику даваоцу. У оквиру интрајезичких измештања, позајмљеница може потиснути постојећу реч или израз (у шведском језику је тако домаћу реч *vindögha* 'прозор' заменила реч *fönster*, позајмљена из средњенисконемачког), може доћи до измене значења постојеће лексеме (значење данског *æde* одн. норвешког *ete* сужено је под утицајем позајмљенице *spise*, која је постала прототипични глагол једења – *æde/ete* означавају или похлепно једење или се односе на једење животиња), а могу наставити и паралелан живот у лексикону језика примаоца као блискозначнице (лексеме норвешког језика *bivirkning* и *sideeffekt* означавају пропратни ефекат неке појаве, међутим, само енглеска позајмљеница може да се односи на неутралан пропратни ефекат, док се речју *bivirkning* указује на штетан или нежељен ефекат). Поглавље се завршава описивањем процеса палеологизације, супротног појму неологизација, као и могућностима реактивације лексике.

У наредном поглављу ауторка се бави питањем како класификовати позајмљенице и где повући границу између „домаћих“ и „страних“ речи у савременим скандинавским језицима. Будући да се језик стално мења, а да су многе позајмљенице дуго присутне и потпуно адаптиране, тешко их је без познавања етимологије препознати као речи страног порекла. У том контексту Биланција истиче важност критеријума адаптираности – фонолошке, ортографске, морфолошке и семантичке – као основу за класификацију позајмљених речи. Скандинавска лингвистичка традиција познаје поделу лексике (по пореклу) на три супкласе: *arv(e)ord* 'наслеђене речи', *lån(e)ord* 'позајмљенице' и *fremmedord/främmande ord* 'туђице', где се позајмљеницама сматрају адаптирани елементи чије се присуство у језику не осећа као страно, док туђице задржавају страни изговор, ортографију или парадигму. Надређен им је појам *importord* 'увезене речи' којим су обухваћене све лексичке јединице које потичу из страних језика, без обзира на степен адаптације у језику примаоцу.

Недостатак ове класификације представљају управо нејасне границе између супкласа, те ауторка наводи и алтернативну класификацију, засновану на структурном критеријуму, према којој се лексичка маса дихотомно дели на *hjemlige ord/inhemska ord* 'домаће речи' и *fremmedord/främmande ord* 'стране речи'. Упозорава на раскорак између скандинавског термина *hjemlig ord/inhemska ord* и нашег термина *домаћа реч* – у скандинавистици овај термин обухвата и аутохтону лексику (*arv(e)ord*) и позајмљенице које су потпуно интегрисане у језик прималац (*lån(e)ord*), док се туђице издвајају као посебна класа због формалних одступања од система. Значајан допринос овог поглавља огледа се у пажљивој терминолошкој анализи. Ауторка разлаже значења и употребу термина као што су *lån(e)ord*, *innlån(e)ord*, *importord*, *fremmedord/främmande ord* и указује на разлике у погледу њихове фреквенције и примене у данском, норвешком и шведском.

Наставак поглавља доноси прецизан опис сваке од поменутих класа. *Arveord* су речи које су „одувек“ у језику, то је најстарији слој лексике – праиндоевропски, општегермански и општенордијски. Он обухвата основни вокабулар човековог окружења – називе за родбинске односе, делове тела, домаће животиње, основне радње, природне појаве и слично, а најтеже га је разликовати од позајмљених елемената због оскудних извора. Рунских записа, који представљају кључни извор за проучавање ране историје скандинавских језика, нема много, а уз то су жанровски ограничени и најчешће формулаични, те се на тај начин може документовати релативно мали број речи. *Lån(e)ord* су елементи позајмљени из страних језика, типично у ранијим историјским периодима, те су имали довољно времена да се фонолошки и граматички адаптирају тако да их говорници више не доживљавају као стране. Класа *fremmedord/främmande ord* обухвата углавном новије позајмљенице препознатљиве по расподели нагласка, ортографији или морфолошким одликама неуобичајеним у скандинавским језицима. По правилу су то речи из домена науке, технологије и културе, а најчешће долазе из француског и енглеског језика. Наглашава се да границе између ових категорија нису увек чврсте: многе речи се временом премештају из једне групе у другу, а осећај говорника да ли је нека реч домаћа или страна није увек поуздан.

Посебно значајан допринос трећег поглавља представља исцрпна класификација позајмљеница према различитим критеријумима. Ауторка највише пажње посвећује подели позајмљеница према стратегијама позајмљивања, при чему разликује директне и индиректне позајмљенице. Директно позајмљивање подразумева преузимање и формалне и семантичке стране лексичке јединице из језика даваоца, док индиректне позајмљенице обухватају преводне, семантичке, хибридне и псеудопозајмљенице, које настају као резултат имитације узора, али

без преноса форме. Даље, класификација се може вршити и према структурном критеријуму и ту се говори о позајмљивању елемената испод и изнад нивоа лексеме, попут морфолошких и творбених форманата, као и синтагми и фразеологизама. Напослетку, у дискусији о функционалном критеријуму, уводи се појам граматичких позајмљеница – промена које захватају морфолошке, синтаксичке и творбене обрасце језика примаоца. У новије време овај тип модификација настаје пре свега под утицајем енглеског језика, а огледа се, на пример, у одступањима у транзитивности глагола, уобичајеној употреби предлога и сл.

Најобимније, четврто поглавље монографије доноси историјски преглед позајмљивања у скандинавским језицима. Хронолошки распоред, од пранордијског периода, преко уплива латинског и нисконемачког у средњем веку, затим француских и немачких утицаја након XVI века, све до масовног прилива англицизама у савременом добу, чита се као културна историја Северне Европе, што се може сматрати једним од највреднијих аспеката ове монографије. Ауторка не анализира само порекло речи, већ језичке контакте сагледава кроз призму друштвених, културних и економских околности које су доводиле до позајмљивања речи из страних језика.

На почетку поглавља разматра се концепт посредног и непосредног позајмљивања, уз јасно разграничење термина *језик давалац*, *језик прималац* и *језик посредник*. Ово разврставање је посебно значајно у контексту средњовековне Европе, у којој су речи често долазиле из латинског језика, али преко енглеских, немачких и фризијских варијетета, па је питање посредника кључно за разумевање путање језичког утицаја.

Ауторка затим хронолошки излаже фазе позајмљивања задржавајући се на временским периодима и језицима који су имали најзначајнији и најтрајнији утицај на лексички фонд северноевропског простора. У првим вековима наше ере истиче се културна и технолошка надмоћ келтских народа, што је резултовало позајмљеницама типа *jern/järn* 'гвожђе' или *rige/rike* 'држава', 'краљевина'. У периоду христјанизације, од IX до XI века, долази до новог таласа позајмљивања, пре свега из грчког и латинског, а преко језика посредника којима су се служили мисионари, одн. староенглеског, фризијског и старосаксонског. Углавном се ради о речима из домена религијског и образовног вокабулара, попут *kirke/kyrka* 'црква', *engel/ängel* 'анђео', *pen/penn/penna* 'перо', *skole/skola* 'школа', које сведоче не само о верском преображају Севера, већ и о културној интеграцији са широм европском цивилизацијом. Средишњи део поглавља посвећен је анализи утицаја средњенисконемачког језика, који се сматра најзначајнијим појединачним извором позајмљеница у скандинавским језицима. Овај талас позајмљеница долази са јачањем Ханзеатске лиге и успоном немачког као *lingua franca* у северној Европи средњег века. Контакт између скандинавских језичких заједница и

нисконемачког трајао је неколико векова, а свој врхунац достиже у XIV и XV веку. Немачке позајмљенице постају доминантне првенствено у трговачкој и административној сфери (*borgmester/borgermester/borgmästare* 'градоначелник', *arbejde/arbeide/arbete* 'радити', *værksted/verksted/verkstad* 'радионица'), али се са интензивирањем језичког контакта преузимају се и лексеме из општег вокабулара, нпр. *skøn/skjønn/skön*, *vakker/vacker* 'леп' *koge/koke/koka* 'кувати' *fare/fara* 'опасност'. Биланција овде скреће пажњу на феномен дубоке адаптације – многе немачке речи су толико укорене у језику да се више не перципирају као стране, чиме се потврђује висок степен интеграције културног утицаја. Наводи да, према конзервативним проценама, и до 30% лексичког фонда скандинавских језика потиче из средњенисмонемачког, а значајно је што су преузимање и граматичке речи попут везника и предлога, али и творбени форманти, што сведочи о трајности и дубини немачког утицаја у језичкој пракси. Ауторка подсећа на чувену реченицу која се у литератури често наводи као илустрација снажног утицаја нисмонемачког на скандинавске језике: *Skredderen mente at jakka passet fortreffelig, men kunden klaget over at plagget var kort og tøyet simpelt og grovt* – где су само *at*, *var* и *og* домаће речи, док су остале позајмљене.

Након опсежне анализе нисмонемачког утицаја, ауторка се окреће каснијим слојевима позајмљивања. Од XVI века примат преузима високомемачки језик, који постаје кључан за религијски и образовни дискурс захваљујући протестантској реформацији, проналаску штампарске пресе и развоју универзитетске културе. Не пренебрегавајући остале домене позајмљивања из високомемачког, попут војне терминологије и државне администрације, ауторка највећу пажњу посвећује утицајима које су превод Библије и реформација имали на позајмљивање. У том смислу истиче разлику између Данске и Шведске, с једне стране, у којима су преводи Светог писма допринели развоју и стандардизацији матерњег језика, и Норвешке с друге стране, у којој се као језик цркве и администрације користио дански јер је била део данске краљевине. Нешто касније, у периоду од XVII до XIX века, немачки ће се утврдити као доминантан узор у области теологије, филозофије, природних наука и књижевности.

У овом периоду такође долази до јачања утицаја француског језика. Позајмљивање из француског интензивира се у XVII и XVIII веку, када се на север Европе доселило на хиљаде франкофоних хугенота бежећи од прогона католичких снага. Истовремено, на скандинавским дворовима расте популарност француске културе и образовног идеала и француски постаје језик комуникације међу аристократијом. Владари и племићи пишу писма и мемоаре на француском језику, а шведски краљ Густав III 1786. године оснива Шведску академију по угледу на чувену Француску академију. Позајмљују се речи попут *dessert, salon/salong, frisør/frisör, parfume/parfyme/parfym, journalist*,

kulisse/kuliss и сл. Оне сведоче не само о језичком утицају, већ и о цивилизацијском моделу који Скандинавија у том тренутку жели да следи. У XIX веку, у доба романтизма, немачки остаје главни извор позајмљеница из домена филозофије, књижевности и природних наука, али се повећава и број позајмљеница из енглеског, језика који ће све до данас остати доминантан језик давалац. У том контексту ауторка се осврће на англицизме и савремене тенденције – последњих деценија долази до слабије адаптације позајмљеница, чак и у језичким срединама које су раније биле пуристички настројене. Губитак домена у корист енглеског, пре свега у области пословне комуникације, економије и високог образовања, изазива дубоку забринутост великог броја скандинавских лингвиста, те се интензивно расправља о механизмима заштите скандинавских језика. Енглески се користи и као *lingua franca* међу становницима нордијских земаља и поред тога што се говорници данског, норвешког и шведског могу без већих тешкоћа споразумевати говорећи својим матерњим језицима.

Пето поглавље доноси увид у социолингвистичку димензију лексичког позајмљивања фокусирајући се на питања интеграције позајмљеница у систем језика примаоца, ставове говорника према њима, као и на језичке политике и пуризам. Полазећи од питања адаптације и интеграције позајмљених елемената у језички систем, ауторка показује да позајмљивање не може бити сагледано изоловано од општег идеолошког контекста, стандардизације, као ни од актуелне језичке политике и језичке културе.

Поглавље се отвара рашчлањивањем термина као што су *језичка идеологија*, *језичка полиција*, *језичко планирање* и *језичка клима*, који служе као концептуални оквир за разумевање различитих приступа у третману позајмљеница. Ауторка предочава да се ови термини, иако позајмљени из америчке социолингвистике, у скандинавским језицима и праксама примењују различито – тако се, на пример, термин *sprogpolitik/språkpolitik(k)* користи како за *language policies* тако и за *language planning*. Истиче да је у скандинавистици посебно распрострањен термин *језичка клима*, који обухвата и ставове о језику и свест о језику и у том контексту помиње врло занимљив нордијски пројекат MIN (*Moderne Importord i Norden*), у ком су испитивани ставови говорника према позајмљеницама и утицај језичке политике нордијских земаља на те ставове. Резултати указују на важну разлику између свесних (отворених) и несвесних (скривених) ставова. Отворени ставови су усклађени са званичним језичким политикама (нпр. највећи број негативних отворених ставова забележен је на Исланду, за који је карактеристичан висок степен пуризма), што значи да политика утиче на декларисане вредносне судове. Скривени ставови, међутим, откривају супротан образац: управо у земаљама које су отвореније ка утицају

страних језика, попут Шведске и Данске, јављају се снажније негативне реакције на позајмљенице, што имплицира да овај тип ставова измиче утицају званичне политике. Скандинавске земље, иако повезане заједничком језичком традицијом, имају различите приступе по питању позајмљеница, пре свега из енглеског језика: Норвешка предњачи у активном отпору утицају енглеског, Шведска примењује умеренији приступ, док Данска заступа либералну политику, усмерену више на праћење него на ограничавање језичких промена.

Ауторка даље разматра типове адаптације позајмљеница – формалне (фонолошке, ортографске и морфолошке) и лексичке. Упоредна анализа данског, шведског и оба стандардна облика норвешког језика (букмола и ниношка) открива значајне разлике у степену адаптације и у приступима језичкој регулативи. Дански и шведски су склонили језичком либерализму, делом и због мањег институционалног притиска и мање идеолошке оптерећености питањима језичке чистоте, док Норвешка спроводи формалну адаптацију позајмљеница и активно ради на стварању заменских речи. Примери попут замене енглеске речи *airbag* речју *kollisjonspute* у норвешком, или формирања нових речи у складу са скандинавским деривационим обрасцима, показују свесну и дугорочну политику језичког очувања.

Сам крај поглавља посвећен је пуристичким идеологијама и њиховој улози у обликовању лексикона скандинавских језика. У нордијском контексту најпознатији је исландски пуризам, који се може окарактерисати као пример општег пуризма, будући да се противи свим страним елементима. Након кратког историјског прегледа пуристичких тенденција у сваком од континенталних скандинавских језика, ауторка закључује да је лексички пуризам у Скандинавији данас првенствено усмерен против англицизама и то у највећој мери у Норвешкој.

Књига *Позајмљивање у скандинавским језицима – истрајом европској културној наслеђа* представља изузетан допринос скандинавистичким студијама код нас и још једном потврђује важну улогу проф. Биланције у развоју скандинавистичке лингвистике на српском језику. Након студије о творбеном процесу слагања, овом монографијом – првим свеобухватним делом код нас посвећеном теми позајмљивања у скандинавским језицима – ауторка отвара ново поглавље у домаћој скандинавистичкој лингвистици. Књига пред нама је добар пример примене интердисциплинарног приступа теми позајмљивања јер је расветљава и из лингвистичке перспективе, пре свега лексиколошке и социолингвистичке, али и из перспективе политичке и културне историје Севера. Ауторка вешто води дијалог с релевантном литературом, читаоцима пружа исцрпну синтезу досадашњих истраживања, али их и критички преиспитује и допуњује оригиналним увидима и предлозима. Изузетну вредност ове монографије чине, између осталог, бројни примери којима се илуструју

разматране појаве, а који су прикупљени током дугогодишњег педагошког и научног рада проф. Биланџије.

Ова монографија ће несумњиво постати неизоставно штиво за истраживаче из области скандинавистике, али ће уједно бити од користи и стручњацима из области као што су лексикологија, контактна лингвистика, културни трансфер и језичка политика. Она је истовремено и вредан педагошки ресурс – покрива део градива на предмету *Лексикологија скандинавских језика* по акредитацији из 2024. године, те ће се користити и као уџбеник на Групи за скандинавистику.

Наташа Ристивојевић-Рајковић (1975) завршила је основне студије француског језика и књижевности, као и основне студије скандинавистике, а затим магистарске студије скандинавистике на Филолошком факултету у Београду, где је 2017. одбранила докторску дисертацију из области скандинавистичке лингвистике. Тренутно је запослена у звању доцента на Групи за скандинавистику Филолошког факултета у Београду. Области њеног научног интересовања обухватају контрастивне студије норвешког и српског језика, скандинавистичку лексикологију и семантику, историју скандинавских језика, истраживање норвешког као другог/страног језика. Поред универзитетског научног и педагошког рада у области скандинавистике, бави се књижевним и стручним превођењем с норвешког и данског језика, као и популаризацијом норвешког језика, норвешке књижевности и културе.

Nataša Ristivojević-Rajković (1975) completed undergraduate degrees in French and Scandinavian studies, followed by a master's degree in Scandinavian studies at the Faculty of Philology, University of Belgrade. She obtained her PhD in Scandinavian linguistics at the same faculty in 2017. She currently works as an Assistant Professor at the Department of Scandinavian Studies at the Faculty of Philology in Belgrade. Her areas of academic interest include contrastive studies of Norwegian and Serbian, Scandinavian lexicology and semantics, the history of Scandinavian languages and research on Norwegian as second/foreign language. In addition to her academic and teaching work in the field of Scandinavian studies, she is active as a literary and professional translator from Norwegian and Danish and is involved in promoting Norwegian and language, literature and culture.

<https://orcid.org/0000-0002-2882-1084>

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.en>).